

EUSKERAZKO IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN BEDERATZIGARREN MENDEKO LAU LARRUKI V

Eman dezaioGUN lan oni amaia, 864'eko Larrukiaren azkeneko toki-izenak aztertuz. Auek dituzu azkeneko sei izen oiek:

Gauzella
Faro

Lixarzo
Manta

Dobaltia
Eversa

Larruki ortako erriak, Aiala Aranean eta gaur Burgos'ko Probintzi dan Mena Aranean zeuden. Geroago, "Las Encartaciones de Burgos" ere esan oi zaie Aran ortako eta Aran orren inguruko erriei; Laredo eta ingurukoei "Las Encartaciones de Santander" esan zitzaaien bezala.

Gure gaurko 6 erri auek Aiala'koak dira.

GAUZELLA—. Orrelaxe, "Z"taz idatzia. Eta orduan "O" idazteko "AU" erabil-tzen zutela, eta "LL" ori "L" aoskatzen zutela gogora ekartzen ba'dugu.

GOZELA—. zuzen-irtengo zaigu erri aren izena.

Ala're, "AU" "O" dalako ori ez da beti egia gertatzen. **Oka**, adibidez, "**Auka**" ikusiko duzu beti, baiñan Valdegobia, "**Vallis Gobia**" edo "**Vallis Gobe**a" beti, Valpuesta'ko gotzai-dokumentuetan izan ezik.

Aiala'ko gure erri zar aren izena, euskalduna ote zan? Bai noski.

Orduango gauzellatarrek beren erriaren izena GAU ZELLA aoskatzen ba'zuten, Kerexeta'k dioskunez **Gauzen** euskal-abizena omen da, gipuzkoarra.

Bada beintzat Gipuzkoa'n **Gauzerizar** abizena. **Gauzen** eta **Gauzerizar** eta **Gauzella** toki-izen eta abizenetako GAUZE aurre-izkia ere euskal-itza dalaren adigarri!

Gauzerizar, 1625'garren urtean aipatzen digu Isasti'k; eta Kerexeta'ren ustez, bere etimologia **Jauregizar-edo** izan ornen daiteke. Ortaz, Gauzella, **Jauregiella** ote zan? ots, **Jauregitxo**? Jauregi euskal itzez eta **ella** laterazko ttipigarri edo diminutiboz osotutako izena? Ez dut uste, naiz larruki au, garai artako guztiak bezala, lateraz idatzirik egon.

Beren erriari, IX mendeko gauzellatar aiek **Gozella** esaten ba'zioten, Goze edo Goz aurritzkiak, eta Ella atzizkia, zer diran jakin bear dugu.

Gozillar, —"Goz"-llar—, euskal abizena dugu. "llar" atzizkia ("txillar", Euskalerriaren sortaldean), españarrek "brezo" esaten dioten landarea dala edonork daki.

Zer ote da "goz" aurritzia? Lopez Mendizabal'en ustez, gazteleraz, "grama" eta euskeraz, guk beintzat, "aski" esaten diogun sendabelarra. "Goza", "G" apaingarriz eta "Osa" itzez tajututako izena omen da bá. Eta, "Osa", edo "Oza", aipatutako sendabelar ori.

Madoz'ek ez digu, bere iztegian, ez Gauzella'rik ez Gozella'rik aipatzen. Idazlan ontarako utzi ditugun beste bost errietatik ere, ez du bat bakarrik aipatzen.

Alatagutziz, Araba'n **Gausa** izeneko toki bat bada gaur. "Pastizal", Lopez Mendizabal'en aburuz; "Osa" eta "Ausa", gazteleraz, "campo" ornen dira bá.

Ez dakit nondik atera duan ori; baiñan ez naiz oker dabillenik esatera ausartuko, aberizti, landarizti, eta izadizti orokorrari dagozkien izenei buruz, negargarriki urriak bait dira gure iztegi guztiak.

Danadala, ez "auzarik" ez "ausarik" ez "osarik" ez "ozarik" ez duzu aurkituko, —izadi-zentzu orrekin—, Azkue'gan. Ezta Plazido Mujika, Lhande, eta "Aize Garbi"ren iztegiatan ere.

"Ausa", euskal sarkaldean, euskal-sortaldeko "agian" dala bai, esango dizute, baiñan zentzu orrek ez digu balio euskal-etimologigintzarako.

"Aus", Pierre Lhande'rentzat, "variété de "Hautz", cendre dans quelque composés tels que "auskalder" (voir "hauskalder"), ou "auspuru", grose toile qui renferme la cendre dans la cave á lesive".

Euskeraz: "Aus". "Hautz"en aldakuntza alkartutako itz batzuetan. Orrela, auskalder" (ikus "hauskalder") eta "auspuru", lixu-ontzian autsa eusten duan oiala".

"Auskalder" zer dan jakin nai ba'dugu "hauskalder" ikustera joateko, diosku Lhande'k, baiñan alperrik joango zera itz orren billa. Aztu egin bait zaio bere iztegian ipintzea. "Haize-Garbi"k, "hauskaldar" ("a"z) lixu edo bokataren ondo-rean oialean gelditzen dan errautsa dala dio.

Baiñan **Gaucella'ren** etimologia aurkitzeko ez dut "errautsak" balio digunik uste.

"Ausa", Lhande berarentzat "avalanche" da, "elurtea", "elurraren mendiak-beeruntzko-jausketa". Ez zait iruditzen orrek ere balio digunik.

Aipatu ditugun itz oietatik Novia de Salcedo'k eta Larramendi'k, "agian" esan nai duan "ausa"z gaiñera "osá" bat ematen digute, "odei" esan nai duala adieraziz.

Lanketa legor aspergarri oni alaitasun-pixka bat ematearren aipatu nai izan ditut antziñako bi euskalzale bikai oiek. Alare ez eiozu, arren, beraiek esango dizutenari parrik egin, itz galdu baten zentzua beintzat gorde bait digute. "Osa = Odeia".

Novia de Salcedo: "Osa; Nube. Esta voz parece formada de **o**, cosa alta, elevada, eminente, y **sa**, extensión móvil, b, **s**, cosa móvil y **a**, característica de apelativo" (de nominativo, esango genduke guk).

Oroi, garai aietan, Astarloa'z gero, letra edo izki bakoitzari zentzu bat ematea, oiturazko gauza zala euskaltzaleen artean. Bide ortatik jarraitzen du gaur-egun Gorka Oteiza irudigille ospetsuak ere.

Lopez Mendizabal'ek "osa" gaztelerazko "campo" dala esaten dun ezkeror, begiratu dut Larramendi'ren iztegian "campo" itza, —gaztelaratik bait du iztegi orrek sarrera—, eta ona zer aurkitu dudan alaiki arriturik:

"Campo. Viene, en el latin y el romance, del vascuence **campoa** que significa lo que está fuera... Por donde todas las voces procedentes que vienen de campo son vascongadas en su origen".

Oro euskaldun egiteko joera zuten euskeriztilari zaar aiek. Gaurkoek berriz—,

Españi'tik etorritako irakasleek eta emen bertan Euskadiko Eskerra españizalearen giroan zabaldu dan euskotar askatasunzale izateko lotsak eraginda—, oro latindar edo gazteleratar biurtu nai izateko joera dute. Biak era berean oifarrri zindo gabeak: orduango joera eta gaurkoa.

Dakusazunez, ezin izan dugu **Gauzella'ren** "GAU" aurrizkia zer dan argitu. Ez dakit, ezta, "ELLA" atzizkia zer dan. Euskalduna izan bear du. Araiz Aranean Arribe'ren auzo batek **Orella** ("Oro-Ella"?) bait deritza, eta an, Erri Euskaldunaren biotz-biotzean, Aralar'ko Mailloen iparrean, "Ella" ori, naitanaiez izan bear bait du euskalduna.

Orra bá. Ezin izago dizut esan, azkenean, **Gauzella** zar ura zer zan. Euskalduna zala bere izena, bai; or bait daukagu lekuko **Gauzerizar** gipuzkoarra.

* * * *

MANATA— "Per medium montem de Manata usque ad"... "Manata-mendiazear aruntz" dio Didako Konteak larrukian.

Manata ori zer izan daitekean ezin izan dut igarri. Bi "NN"z, **Mannata**, ots, **Mañata** izan balitz...! Izen asko bait ditugu Euskalerrian "Mañ" aurrizkiz asten diranak; Mañana adibidez Bizkai'n, eta Mañeru Naparroa'n. Itz oiek, Lopez Mendizabal'en aburuz, "M" protetikuko edo edergailluz, eta gazteleraz "brezo" dan "iñar" itzetik ornen datoz. "Iñar", irakurle, "illar" eta "txillar"en senide duzu; eta "iñar" etik datorkigu **Iñarra** abizena.

A! Nola ez? Oro latiniertuzalea bait zan Mitxelenatar Koldo indo-europearizkuntzen irakaslea!, arentzat **Mañana** laterazko itza da, eta baiñutoki esan nai ornen du, "balneum", lateraz, "etxe-barrungo baiñu-gela ornen zan ba, eta "balnearia" erriko "bañueta", erriko "bañuetxea".

Beraz, Mañana, "Bañaraia", izago litzake, "**B**" maiz biurtzen ornen da bá "M".

Baleike, baiñan ez zait gauza zurrta iduritzen, naiz Irigaray eta Gorostiaga ere Mitxelena'ren aburuko izan.

"M" ta "**B**" gaiñera, ez bait dira ain maiz alkarren artean aldatzen.

Nere ustez, Lopez Mendizabal'dar Ixaka'ren bidetik billatu bearuko genduke "Mañaria"ren etimologia.

Aiala'n bada gaur **Madaria** izen-duan errixka bat. **Madaria** au ote da IX mendeko **Manata** ura?

* * * *

LIXARZO— Aiala'n zegoan erria. Gaur **Lejarzo** deritza. Euskalerriaren sarkaldean "Lixar", guk sortaldean "Lizar" esaten dugun zugaitza bera da. Ortik dator **Lisardo**, **Lisarso**, eta beste ainbat toki-izen eta abizen.

"Tzo", "Tso", "Tsa", "Tza", ugaritasu-adierazle dirala badakigu, atzizki lez. Ortaz, gaur-egungo **Lejarzo'ren** etimologia **Lixartzo** dugu, Gipuzkoa'ko **Lizar-tza'ren** izena bera, bederatzigarren mendeko LIXARZO arek erakusten digunez.

EVERSA— Ez dizu iñork esango ezabatutako errixkaren bat dan, edo gaur oraindik beste izen batekin bizi dan. Ezta, ziur, non zegoan ere. Alata-gutziz, Aiala'koa zala dirudi, beste erri aialar batzuen artean bait dator larrukian: "... meas decanias... id est Angulo, et Salvata, et EVERSA, et Lixarzo et Urzanico et"... "Nere dekaniak, ots, maizter-erriak... au da, Angulo, eta Salvata, eta Eversa, eta Lixarzo, eta Urzanico eta...".

Sartu egiogun ortza bere etimologiari. Azkeneko "sa" ori, ezpairik gabe "tsa" atzizkia dugu; ugaritasun adierazlea. "Ever" berriz, Kerexeta'ren ustez, "abari"ren aldakuntza; eta "carrascal" esan nai omen du. Gaztelerazko "carrasca", "zumel" da nere euskeraz; beraz "**Eversa**" ura "**Zumelats**", "Zumelaga", izango genduke. **Zumelabe** bada Gipuzkoa'n abizena.

"V" ordea, erdiaroko dokumentuetan, sarri, "U" dugu. O rtaz, **Eversa** ura, **Eversa** genduke. "R" ori "L"ren aldakuntza ote? EULZA Naparroa'ko Zizur'en bait dago, eta Eusa Naparroa'n bertan, Ezkabarte Aranean, Ezkaba mendiaren maldan.

EZKABA mendi ori, gaur mundu guztiak San Cristobal esten dion mendi legorra duzu. Iruña Uriaren aurre-aurrean dagoana, eta azkeneko anaia rieko-guduan ain edesti ituna izan zuana.

"Eversa" ordea laterazko itza ere bada, "evertere" aditzaren "participium passivum" edo leen-aldiko aditz-izena. "Naasia" esan nai du, eta "goldez iraulia". "Eversa" ura, ortaz, lumalariak egindako euskal-izen baten laterarako itzulpena ote dugu?

Ez dala erreza, etimologiaren baratza!!!

FARO— Itxuraz Mena Aranean zegoan errixka. "...via publica qui discurrit de Salvata apud Salvaton, et per illo seminario qui discurrerit de Faro ad Coronellas". "Salvaton'en, Salvata'tiko bidea... Faro ta Coronellas-arteko bidexka artan"...

Haro, Errioxa'ko erriaren izena, **Faro** izan da luzaroan idatzia. Gure Faro au **Haro** ote dugu bá, Errioxa'ko uriaren izen bereko arrixka?

Bada gure artean **Farrondo abizena**. **Harrondo** ote da Farrondo ori? Bai, ezpairik gabe.

Badogu **Farondo** abizena ere. **Harondo** ote? (**F** eta **H** alkarren arieen sarri trukutzen diran izkiak bait dira).

Naiz arrigarri iduri, ez ote da **Farondo** ori—, Juan Carlos Guerra'k uste zuan bezala—, **Haro** abizena ber-bera?

Baranda ori, —Juan Carlos Guerra'k uste zuan bezala **Haro** abizena ber bera.

"Faro, apellido vasco, —diosku Juan Carlos Guerrak—, su forma medieval es **farondo**". Eta, "Faro'ren ondoan", esan nai omen du.

Faro ori Errioxa'ko ibai bat dugu, gaur Tiron, eta antziña Faro ere esan oi zi ain zuzen Haro (edo Faro), urriaren alboan, Oxa edo Oja ibaiaren bat eginda Ibero ibaiera sartzen dana. (Ibero, Ebro dala, jakingo duzu noski, irakurle).

A! **Faro**, etimologilari batzuen ustez, "**Fago**" edo "**Pago**"ren aldakuntza ornen dugu. Baleike; Paguaga eta Faguaga, Pagoeta eta Fagoeta, eta orrelako abizenak ugari bait dira Euskalerrian. Izan ere, gure "pago" itza laterazko "fagus"tik bait datar.

Gure larrukiko **Faro Fago** dala eskier esateko, ordea, "R" "G" nola biu rtu dai-tekean jakitea dugu arazorik zaillena.

Haro berriz, **Garo** ornen da. Au, bai. Au baleike egia izatea, "H" eta "G" noiz nai alkar-trukatzen bait ziran "H" eta "F" bezala. O rtaz, "Faro" "Haro ba'zan eta "Haro", "Garo", gure larrukiko **Faro** aren izena, euskaldunen ezpafiñetan ez ote zan GARO?

Otarako, ots, ori ziurrago jakiteko, Euskera Autrigoiaren artean noiz galdu zan jakin bearo genduke.

Eginkizun zailla, euskaldunek ez bait zuten bere erriari eta bere edestiari buruz ezer idatzi. Orixe da ain zuzen Euskalerrian "jatorrizko obena": euskaldunek ezer ez idatzi izatea.

Orregaitik, gure edestia ezagutzeko arerio amorratuak genituan atzerritarren idazkietara jo bear izaten dugu.

Alatagutziz, zerbait jakin aal izan dugu. Badakigu adibidez XIV mendean Jaka'n, eta Ueska urian bertan, euskera itzegiten zala, 1349'an gotzaiak uri oietako elizetan euskeraz itzaldiak egiteko agindu bait zuan. Jaka gotzai-uriburuan, eta Ueska errialde-uriburuan, euskera egiten ba'zan, zer esanik ez Auñamendien luzaro guztian mendi oien bi egaletan. "Lo mismo que en la mitad de la Rioja y la Bureba hasta 15 kilómetros de Burgos" diosku Kerexeta'k.

Sinigarri dirudi beraz, XIV mendean toki oietan danetan euskera egiten ba'zan, euskera egingo zala Aiala eta Mena Aranetan IX mendean.

Aiala'ri dagokionez, XVIII mendearen azken-aldean, asia zan toki-izenetan gaztelera sartzen.

Aran ortako erria da Menagaray. Ikus, 1848'an Madoz'ek damaizkigun erri ortako toki izenak, mugak aipatzean. Llanteno eta Zuaza; Respaldiza, Quejana; Botegui eta Costera. Erriko baserri eta auzoak omen ziran Iza del Monte, Janduri, Mendico, Los Riberos, Chirigoa, Arechavale, Jauregui eta Mendieta. Bere mendiak, auek ornen ziran: Mostondo, La Garvea, Arbol Solo, Orriola y La Tejera.

Izen oietan, batzuk, geienak, euskaldunak dituzu, besteak La Garvea bezala, euskal izenak, gaztelarazko itxuraz moztortuak; eta beste batzuk, euskal izenen erdal-biurketak, Arbol Solo adibidez. Oroi Mungi-aldeko Arte Bakarra toki-izena.

XVIII mendearen azkenean, Aiala'n euskera galdua zala, edo galtzen ari zala esan nai digute aldakuntza oiek. Baiñan, IX mendean, ez. Tinko ziraun oraindik Euskerak IX mendeko Aiala'n. Eta berdin Mena Aranean, Mena ta Aiala alkaturik agertzen bait zaizkigu, gutxienez Gaztela'ko III Endika erregearen denbora arte (1390-1406); XV mendearte dakusazunez. XV mendea! IX mende artatik oso urruti!

MENA—. Aran onen izena Euskal-izena danik, ez dizu iñork zalantzan ipiñiko. Toki izen geiegi bait ditugu, Euzkadi osoan Mena'z asten diranak: **Mena-Urizar** (Abadiano'n); aipatu dugun **Menagarai**, Araba'n. **Menasa** zan joan dan mendean Ripodas'ko lurralde baten izena. **Menarges**, eta **Menauri** Lerida'n daude. Azkeneo au, **Sauri** deritzan erri baten auzoa da. Ez al du orrek guk aitzintxe ezan duguna egizatzen? Erdiaroan euskera Añamendiko bi aldeetan oso sortaldeko lurretaraiño iristen zala, alegia.

Mena aurritzia dagoala dirudi, **Men'ez** asten diran erromateko euskal-errien izenetan ere: Barduliarren **Menoska'n** adibidez (gaurko Getari?) eta Baskoien **Menlasko'n** (Urumea ibaia?).

Bizkai'ko **Meakaur'en**, erromatarren aroko arri-ol batean 194'garren urtean egindako idazki batzuk agertu omen dira, Bernardo Estornes Lasa'k dionez.

Mena itzak zer esan nai duan jakitea ez da ain gauza erreza. "Mea", erderaz "mineral" da. Ortik ote dator? Baiñan ez dut sekulan entzun Mena'n meatzik izan danik.

Lopez Mendizabal'entzat, belar baten izenetik dator, gaztelera "gamon" eta euskeraz, "ena" "ana" "una" esaten zaion belarretik. Lengoa aitortu bearko dut berriro. Lopez Mendizabal'ek itz oiek non aurkitu dituan ez dakidala.

* ** *

DOBALTIA—. Aiala'ko erriska. Estornes Lasa'ren ustez, gaur-egungo **Madaria** ornen da. Ori bera esan zuan Llorente kanonigo ospetsuak ere; baiñan oker dabiltz, Dobaldia ura, gaur galdua dagoan Obaldia bait da. "Dobaldia = D'Obaldia.

Dobaltzaga Erandio'n eta **Dobaran** Urdulitz'en, toki-izenak dira: "D'Obaltzaga" eta "D'Obaran".

Obaldia, **Obalde**, **Obanos**, eta antzeko abizenak eta toki-izenak asko ditugu Euzkadi osoan.

Oba, nere ustez ez da belar baten izena, Lopez Mendizabal'ek nai duan bezala; "Obi"ren aldakuntza baizik, "I" ori "A"ren aurrean era bat galtzen bait da beste itz batekin aurrezki lez alkartzetakoan: artalde = ardi-talde; arraitz = arri-aitz; mendate = mendi-ate...

Araba'ko Luko'n **Doba** ("D'Oba") itzetik zetorren **Dobeta** ("D'Obaeta") "Las dobas" biurtu dute. (Euskal-izenak nola gaztelaritzen, eta Euzkadi nola "españolizaten ari diran ikusi dezagun?).

Latiegi'tar Bixente